

Tüketicinin Güvenli Gıdaya ve Doğru Bilgiye Ulaşım Hakkı Consumer's Right to Reach Safe Food and Correct Information

Rahime Petek ATAMAN^a

GİRİŞ

Gıdaların insan yaşamında vazgeçilemez ve ertelenemez bir ihtiyaç olduğu bilinen bir gerçektir. Yaşamak için beslenmeye ihtiyacımız vardır. Tüketicilerin ilgileri artık ağırlıkla dengeli ve yeterli beslenme üzerine odaklı olmaktan uzaklaşıp, gıda güvenliğini de kapsar bir hal almıştır. Günümüzde bilinmektedir ki, tek başına yeterli beslenme sağlıklı bir yaşam için yeterli değildir. Aynı zamanda, tüketilen gıdaların insan sağlığına uygun olması gerekmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü (WHO)¹, güvenli olmayan gıdaların diyareden kansere kadar 200 farklı çeşit hastalığa neden olduğunu raporlamıştır. Aynı çalışmada, Dünya'da 31 adet yaygın olarak görülen gıda kaynaklı hastalık etmeni (bakteri, virüs, parazit, toksin ve kimyasal) olduğunu vurgulamıştır.

Birleşmiş Milletler; sürdürülebilir bir biçimde güvenli ve yeterli miktarda ve gıdaya ulaşmanın bir insan hakkı olduğunu vurgulamaktadır². Dünyada, gıda güvenlik sistemlerinde özellikle 90'ların ortalarından itibaren son derece dinamik bir değişim yaşanmış ve bir yandan BSE (Bovine Spongiform Ensefalopati), Dioksin gibi yaşanan krizlerin yarattığı etki, diğer yandan gelişen kontrol ve analiz tekniklerinin yardımı ile riske dayalı, somut bir mantık çerçevesinde kurgulanan, subjektif kriter ve değerlendirmelerin minimize edildiği yeni bir döneme girilmiştir. Avrupa Birliği, kurallarının etkinliğini ve tüketici güveni ile ilgili yaşanan sıkıntıları değerlendirerek; gıda yasasını ve sistemini yenilemiştir^{3,4,5}. Ülkemiz de bu gelişmelerin içindedir şüphesiz.

Diğer yandan, içinde bulunduğumuz zaman diliminde tüketiciler de bu gelişmelerden kopuk değildir. Sağlıklı, uzun ve mümkün olduğunca dinç, kaliteli bir yaşam konusunda taleplerini her geçen gün daha yüksek sesle dillendirmektedirler. Bu nedenle de "sağlık", "gıda", "beslenme" gibi konular tüketicilerin son derece ilgili olduğu, daha yoğun bilgi talep ettiği bir konu haline gelmiş durumdadır. Her türlü iletişim ortamında gıda güvenliği konusunda çok sayıda bilgi tüketiciye ulaştırılmaktadır. Kontrolsüzce yayılan bu bilgilerin önemli kısmı yanıltıcı bilgiler içermekte, üstelik birden fazla alanda yer aldığı "literatür" gibi algılanmaktadır. Tüketicide kamu otoritelerine karşı varolan güvensizlik, endişe ve hassasiyet, reyting yapan, ama yanıtlan bilgi aktarımına da zemin hazırlamaktadır.

GIDA GÜVENLİĞİ VE RİSKİN İLETİŞİMİ'NE KISA BİR BAKIŞ

Bu tespitlerin ışığında, sistemi anlamak üzere devam edersek, tekrar şu cümleye dönmek iyi bir başlangıç olacaktır: Yeni gıda güvenliği sistemleri riske dayalı olarak geliştirilmekte ve uygulanmaktadır. Ülkemizde yürürlükte olan gıda ile ilgili yasal düzenlemeler de bu sistemin kurulması ve uygulanmasını öngörmektedir. "Risk Analizi" olarak adlandırılan model üç aşamalı olarak işlemektedir:

- ✓ Risk Değerlendirmesi
- ✓ Risk Yönetimi
- ✓ Risk İletişimi

^aYakın Doğu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Yüksek Okulu, Beslenme ve Diyetetik Bölümü; Tarım ve Gıda Etiği Derneği Yönetim Kurulu Üyesi, Lefkoşa, KKTC ✉petekataman@gmail.com
Gönderim Tarihi: 25.08.2017 • Kabul Tarihi: 27.08.2017

✓ **Risk Değerlendirmesi**, bilimsel bir süreçtir. Bağımsız bilimsel otorite tarafından yapılması öngörülmüştür. Konu gıda güvenliği olunca, bu yapı pek çok meslek disiplininin birlikte bilgi ürettiği bir işleyiş içindedir. Toksikologlar, tıp doktorları, biyologlar, gıda mühendisleri, veteriner hekimler, kimya mühendisleri, ziraat mühendisleri, su ürünleri uzmanları ve burada anmayı unutmuş olabileceğimiz ilgili pek çok meslek mensubu bilim insanından oluşmaktadır. Tavsiye niteliğinde kararlar almaktadırlar. Yasama ve yürütmede bir yetkileri bulunmamaktadır. EFSA (European Food Safety Authority – Avrupa Gıda Güvenliği Otoritesi), bu yapının en etkin işlemekte olan örneklerindedir. Gıda ve yemle ilgili olarak, üye devletlerin istekte bulunduğu veya kendi uzmanlarının çalışmaya değer bulduğu konularda bağımsız bilimsel çalışmalar yaparak, tavsiye biçiminde kararlar üretmektedir.

Çalışılmakta olan konu, tartışmalar, görüşler ve raporlar web sayfasında sürekli şeffaflıkla yayınlanmaktadır. Çalışma konusu ile ilgili olarak EFSA açık çağrı ile tüm verilerin kendine ulaşmasını sağlamaktadır. Hazırlanan raporun içinde ilgili maddenin kısa ve uzun vadeli toksikolojik çalışmalarda varsa izlenen olumsuz etkileri, doz-cevap ilişkisi, bu olumsuzlukların ortaya çıktığı maruziyet seviyesi, dezavantajlı grupların durumu gibi bilgiler yer alır. Ve bu bir kimyasal madde ise ADI (Acceptable Daily Intake – Günlük Kabul Edilebilir Alım) veya TDI (Tolerable Daily Intake – Tolere Edilebilir Günlük Alım) değerleri saptanır. Bu aşamadan sonra, “bilimsel” anlamda ilgili maddelerin her türlü kaynaktan alım düzeyi bu limiti geçmedikçe, tüketimleri güvenlidir. Raporlara herkesin ulaşması mümkündür. EFSA’nın eşdeğer kurumu daha küresel düzeyde JECFA’dır. (The Joint FAO/WHO Expert Committee on Food Additives – FAO/WHO Birleşik Uzmanlar Komitesi)⁶

Ülkemizde bu yapı; Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı bünyesinde bulunan Risk Değerlendirme Daire Başkanlığı’nın sekreteriyasında çalışan konu bazlı komisyonlar şeklinde oluşturulmuştur. Yasa bu komisyonların bağımsız, tarafsız, şeffaf bir biçimde işleyeceğini iddia eder, ancak gerek bu komisyonlarda görev yapacak bilim insanlarının Bakanlıkça seçilmesi ve devamında Bakanlıkça atanması, gerekse işleyişin tümüyle şeffaflıktan uzak ve kapalı olması bağımsızlık iddiasının önünde önemli bir engel oluşturmaktadır. Bakanlık, yaygın kullanılan kimyasallarla ilgili konularda çok büyük oranda EFSA değerlendirmelerini kabul ederek çalışmaya devam etmektedir. Ancak bu noktada da uluslararası siyasette değişen tercih ve stratejilerin bu kabullerin sürdürülebilirliğini olumsuz etkileyebileceği ve geleneksel ürünlerden veya ülkemize has işlemlerden kaynaklı riskin değerlendirilmesinde boşluklar olabileceği kaygısı gündemdedir.

Risk değerlendirmesinin bağımsız, bilimsel, şeffaf ve bütünlüklü olması gıda güvenliğinin gereği gibi sağlanmasının temelini oluşturmaktadır.

✓ **Risk Yönetimi**, politik bir süreçtir. Gıda güvenliğinin sağlanmasından sorumlu olan ilgili kamu otoritesinin (ülkemizde bu kurum Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı’dır), risk değerlendirmesi sonuçlarını inceleyerek, gıda güvenliğini sağlayacak tedbirler alması gerekmektedir. Bu tedbirler: riski tanımlamak, ilgili konuda mevzuat yayınlamak, yayınlanan mevzuatın uygulanmasını sağlayacak altyapıyı oluşturmak, denetim sistemlerini etkin biçimde kurmak ve işletmek gibi pek çok farklı etkinliği kapsar. Bu etkinlikler içerisinde çok önemli bir ayak da tüketicinin doğru bilgiye ulaşmasının altyapısını kurmak ve hatta zaman zaman fiilen içinde olmaktır. Bu konu yazımızda risk iletişimi aşamasında incelenecektir.

Risk yönetimi dahilinde yasal düzenlemelerden başlayarak yer alan her bir işleyişin de kendi içinde tutarlı, şeffaf, çıkar çatışmalarından uzak, katılımcı olması genel ilke olarak vurgulanmaktadır. Bu aşamada, gıda güvenliğinin her aşamasında yeterli sayıda, yetkin, liyakatli kişilerin görevlendirilmesi esas olmalıdır. Yine numune alımı, numunelerin resmi prosedürle yetkili laboratuvarlara ulaşması ve laboratuvarların akredite olması son derece önemlidir. Ülkemizde yetkilendirilmiş özel laboratuvarların akredite olma zorunluluğu vardır; ancak kamu laboratuvarları için bu zorunluluk yoktur. AB ve dünya ile uyumlu olmak üzere yasal düzenlemelerde yer alan kriterlerin bir kısmı henüz denetlenmemektedir. Bakanlık atamalarının siyasetten uzak ve denetçi sayısının yeterli olduğunu söylemek de mümkün değildir. Bu yönde bütünlüklü politikalar

oluşturulamamakta ve sürdürülememektedir. Risk yönetiminde dünden daha iyi, ama olmamız gereken noktanın da oldukça gerisinde olduğumuzu söylemek yerinde olacaktır.

Risk yürütme gıda güvenliğinin fiilen sağlandığı aşamadır. Yetersizlikler, *tüketici sağlığında birbir olumsuzluklar olarak kendini göstermektedir.*

✓ **Risk İletişimi;** gıda güvenliği ile ilgili tüm taraflarla yapılan iletişim olarak ifade edilmektedir. Riski değerlendiren bilim insanları, riskin yöneticileri ve ilgili tüm taraflar (tüketiciler, sektör, kurum ve kuruluşlar v.b.) arasında risk değerlendirmesi bulgularının ve risk yönetimi kararlarının paylaşılmasıdır. Tüketicinin bilgiye ulaşma hakkı ile birebir ilişkili olan, tüketiciye güvenilir bilgiye ulaştırmayı sağlayacak olan stratejilerin de belirlendiği ve uygulandığı aşamadır.

Şunu iyi bilmekteyiz ki; bir konuda tüketici algısı yanlış oluşursa, ne kadar güvenli adımlar atılırsa atılsın, tüketici kendi çözümünü yaratmak adına farklı arayışlara yönelmektedir. Bu yönelim tüketicinin kimi zaman yanlış tercihler yapmasına ve gıda güvenliği riskine yönelmesine neden olmaktadır.

Avrupa Birliği'nde kendi çalışma konuları ile ilgili risk iletişiminden EFSA⁷ sorumludur. Kamu otoritesi ise yürüttüğü görev kapsamındaki bilgi ve eylemleri çerçevesinde risk iletişimde bulunur. Ülkemizde ise risk iletişiminden Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı sorumludur.

İnsan sağlığını olumsuz yönde etkileyen ve ülkemizin de önemli bir sorunu olan aflatoksin üzerinden örneklersek; aflatoksin bir küf toksinidir ve kanserojendir. Bir bulaşandır, kimi gıdalarda yetiştirme ve işleme koşulları ile bağlantılı olarak oluşur. İnsan sağlığını korumak amacıyla, bulunması muhtemel olan gıdalarda bulunabileceği maksimum seviyeler belirlenmiştir. Bu limiti aşan gıdaların tüketicilere ulaşmaması gerekmektedir.

Bu kimyasalla ilgili olarak;

Avrupa Birliği'nde:

– Aflatoksinin nasıl bir tehlike olduğu, insanlar tarafından tüketildiğinde ne türlü sağlık sorunlarına yol açtığı, maruziyet değerlendirmesi, birikim yapıp yapmadığı, TDI değeri vb ile ilgili iletişim EFSA tarafından sağlanır. Bir başka deyişle tüketici, bu konudaki bilgiyi konuyla ilgili tüm meslek gruplarını içinde barındıran, bağımsız bir bilim kurulundan alır. Web sayfasında bu konudaki raporları, verileri, görüşleri şeffafça bulur. Kendi alanında bir değerlendirme yapmak isteyen bir bilim adamı da, bu ürünü üretecek olan sanayiciler de bilgilere ulaşır.

Bir kriz anında; bilim kurulları derhal bilgilendirme yapar.

Tüm bu süreçlerin ne şekilde yürütüleceği, şeffaflığın ve veri kalitesinin ne şekilde sağlanacağı EFSA'nın web sayfasında yayınlanmıştır.

– Aflatoksinin nasıl denetlendiği, limit aşan aflatoksin ile ilgili olarak alınan önlemler, piyasada rafta bulunan ürünlerin durumu, denetim sıklığı gibi konular ilgili kamu kurumu tarafından paylaşılır. Riskli ürünlerin parti numaraları paylaşılabilir. Üretici belli parti ürünlerini piyasadan çekmeye davet edilir. Bu davete uymazsa basın-yayın kanalları ile tüketici ile paylaşılır v.b.

Tüketici kendini önemi oranda güvende hisseder.

Türkiye'de:

– Gıda riskleri ile ilgili tüm bilgileri Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı veya bürokratları verir⁸. Aflatoksinin nasıl bir tehlike olduğu, insanlar tarafından tüketildiğinde ne türlü sağlık sorunlarına yol açtığı, maruziyet değerlendirmesi, birikim yapıp yapmadığı, TDI değeri vb ile ilgili bilgiler de; nasıl denetlendiği, limit aşan

aflatoksin ile ilgili olarak alınan önlemler, piyasada rafta bulunan ürünlerin durumu, denetim sıklığı gibi bilgiler de aynı bürokratlarca verilir. Kriz anında da aynı bürokratlar bilgi verir.

- Tüketicinin şeffafla ulaşabileceği, bağımsız bilim insanlarınca ortaklaşa oluşturulmuş bir bilgi kaynağı da yoktur.
- Atanmış (!) bürokratlarca verilen “zararsız” veya “zararlı” bilgileri temkinle karşılanır. “Bir Bakan da radyasyonlu çayı için demişti” kalıp ifadesi gündeme gelir genellikle ve güvenilecek bir kaynak aranmaya başlanır. Bu kaynak ya tek başına bir doktor olur veya tüketicinin güvenini kazanan medyatik bir isim ya da kimi aktivist grupların temsilcileri olur.
- Bu kargaşa ortamında, medya kuruluşları ağırlıklı reytingden yana kaygılarla görevlerini yürütmekte, bu programların yarattığı korku ve panik ortamında, sorumlu yayıncılık yapan kurumların yayınları da ilgi görmemektedir.

İşte bu noktada, tüketici bütün içtenliği ile doğru bilgiye ulaşmak ve sağlığını korumak istese de, çelişkili bilgilerin tüketiciye ulaşması önünde ciddi bir engel kalmamaktadır.

Bir tıp doktoru çıkıp “NBŞler (nişasta bazlı şeker) kanserin bir numaralı kaynağıdır, AB’de 5 ülkede yasak, UHT (Ultra-High Temperature) sütte homojenizasyon işleminde sütlerin proteinleri parçalanır, içine de kimyasal katılır” gibi uzmanlık alanının ve gerçekliğin yakınından dahi geçmeyen açıklamalar yapmak cüretini gösterebilmektedir. Veya bir kimyager, bir tütün eksper, bitkilere mucizevi misyonlar yüklemekte, belli bitkilerin tüketilmesi yoluyla kanser vakalarını dahi önleyebileceklerini iddia etmektedirler. Buna karşın bir kanser uzmanı profesörün “bu bitkileri kullanmayın, bizim tedavilerimizi olumsuz yönde etkilemektedir” uyarıları tüketicilere ulaşmamaktadır.

Sonuç Yerine

Riskin iletişimi ve tüketicinin doğru bilgiye ulaşımı konusunda sınıfta kaldığımız açıktır. Yaşanan sorunların aşılması, gıda güvenliğinin ve tüketicinin gereği gibi bilgiye ulaşımının sağlanması için acilen kimi adımların atılması gerekmektedir.

- ✓ Öncelikle tüketiciye gıdalarla ilgili bilgiyi aktaracak, tüketici tarafından “güvenilir” olarak görülen kişi ve kurumlara ihtiyaç vardır. Bu noktada en kısa zamanda EFSA benzeri bağımsız bilimsel bir otoritenin kurulması ve bilimsel risk iletişiminin bu kurum aracılığı ile yapılması gerekmektedir. Kamu kurumları bilimsel risk iletişiminden uzak kalmalıdır.
- ✓ Gıda güvenliği konusunda Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, sistemlerini en kısa sürede yeterli seviyede denetimi sağlayacak biçimde geliştirmelidir. Bunlar yapılırken daha fazla katılımcılık, şeffaflık ve bütünsel yaklaşımlara ihtiyaç vardır.
- ✓ Tüketicilere uzmanlık alanı dışında yanıltıcı bilgi aktarmanın bir yaptırımını olmalıdır. Bu sorun tek tek tüm medya kuruluşlarını da, medyadan sorumlu RTÜK’ü de, YÖK’ü de, tek tek üniversiteleri de, gıda ve sağlıkla ilgili sorumluluğu olan bakanlıkları ve kamu kurumu niteliğindeki meslek odalarını da ilgilendirmektedir. Her bir kurumun tek tek sorumluluğu vardır. Bir üniversitenin adını ve logosunu arkasına alarak veya salt meslek unvanını kullanarak, tüketiciyi yanıltmak “bağımsız bilimsel yaklaşım” tanımlaması ile geçiştirilecek kadar basit bir durum değildir.
- ✓ Gerçek konu uzmanı bilim insanları medyayı kullanmakta ürkek ya da isteksiz davranmamalıdır. Sorunu büyüten bir yan kendini bilmeyenlerin sürekli konuşması ise, diğer yan kendini bilenlerin ve gerçek bilgi sahiplerinin medyada aktif olmaması ve susmasıdır.

- ✓ Tarladan/çiftlikten sofraya gıda zincirinin her aşamasında görev alan uzman meslek temsilcilerinin, akademisyenlerin birlikte üretme, bilgi paylaşma ve uzmanlıkları gözetme sorumluluğu bulunmaktadır. Özellikle gıda güvenliği multidisipliner bir alandır. Birlikte değerlendirmek, bilgi paylaşımı, ortak çalışmalar hedef olmalıdır.

Bunları yapamadığımız takdirde tüketicileri kaos ortamına teslim edeceğimiz, gıda güvenliğini gereğince sağlayamayacağımız açıktır.

KAYNAKLAR

1. Anonim. Food safety Fact sheet N°399. World Health Organisation (WHO). 2015. Erişim: <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs399/en/>
2. Anonim. The Right to Food. the United Nations (UN). Erişim: <http://www.fao.org/righttofood/about-right-to-food/en/>
3. Anonim. The General Principles of Food Law in the European Union – Commission Green Paper. 1997. Erişim: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-97-370_en.htm
4. Anonim. White Paper on Food Safety. Commission of the European Communities. 2000. Erişim: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:51999DC0719&from=EN>
5. Anonim. European Union General Food Law. 2002. Erişim: https://ec.europa.eu/food/safety/general_food_law/
6. Karakaya AE. Gıda Katkı Maddeleri ve Gıda Kontaminantları. 2011. Erişim: <http://www.turktox.org.tr/gida/index.php?p=kontaminant>
7. EFSA (European Food Safety Authority). Erişim: <http://www.efsa.europa.eu/>
8. Anonim. Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu. 13 Haziran 2010 Tarihli ve 27610 Sayılı Resmî Gazete. Erişim: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5996.pdf>